

11. План дій Україна-ЄС : затверджений на засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС, що відбулося 21 лютого 2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua/kmu/control
12. План дій Ради Європи для України на План дій Ради Європи для України на 2015-2017 роки : Інформація Міністерства закордонних справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unba.org.ua/news/417-news.html>
13. Програми співробітництва з Радою Європи : Інформація Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/203>
14. Про затвердження комплексної програми вдосконалення бойової та психологічної підготовки органів та підрозділів внутрішніх справ України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10 червня 2005 року № 536 / Архів РСУ ГУМВС України в Донецькій області (арх. 233, ф. 20., спр. 1. т. 4, арк. 204–215).
15. Бородінов В. Д. Україна – ЄС : захист прав національних меншин в контексті інтеграційних процесів / В. Д. Бородінов, О. Л. Круподер // Наука. Релігія. Суспільство – 2008. – № 3. – С. 18–23.
16. ООН опікується біженцями та мігрантами – за допомогою МВС : інформація Міністерства внутрішніх справ України // Іменем Закону. – 2010. – № 41. – С. 2.
17. Леплі П. Звіт про оцінку правоохоронних органів України та процесу їхньої модернізації й реформування : PCRED/DGI/EXP (2006) 1969 / П. Леплі, Ф. Боше, Ж. Бурду. – Страсбург, 2006. – 41 с.
18. Консультативна Місія ЄС з реформування цивільного сектору безпеки України (EUAM) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dpsu.gov.ua/ua/activities/euroint/euroint_11.htm

УДК 341.231.14+342.7

ЗАБОРОНА ДОСЛІДІВ НАД ЛЮДЬМИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗМІСТУ ПРАВА НА ГІДНІСТЬ

Кожан В.В.,
здобувач кафедри теорії та філософії права
Національний університет «Львівська Політехніка»

У статті досліджено підходи до вирішення проблеми дослідів над людьми, охарактеризовано умови допустимості їх проведення, запропоновано зміни правового регулювання дослідів над людьми.

Ключові слова: право на гідність, досліді над людьми, вільна згода на проведення дослідів, умови проведення дослідів над людьми.

Kozhan V.V. / ЗАПРЕТ ОПЫТОВ НАД ЛЮДЬМИ КАК ЭЛЕМЕНТ СОДЕРЖАНИЯ ПРАВА НА ДОСТОИНСТВО / Национальный университет «Львовская Политехника», Украина

В статье исследованы подходы к решению проблемы опытов над людьми, охарактеризованы условия допустимости их проведения, предложены изменения правового регулирования опытов над людьми.

Ключевые слова: право на достоинство, опыты над людьми, свободное согласие на проведение опыта, условия проведения опытов над людьми.

Kozhan V.V. / BAN EXPERIMENTS ON HUMAN BEINGS AS PART OF THE CONTENT OF THE RIGHT TO DIGNITY / National University Lviv Polytechnic, Ukraine

This article focuses on the issue of experimentation on human beings in the context of the characteristics of the right to dignity. Human dignity is the basic category to characterize the whole system of human rights. However, scientists invest in this concept sometimes different meanings. This article explores various approaches to understanding the concept of «human dignity», the role which assign dignity in theory of law, highlighted the concept of human dignity in different guises in which it appears in jurisprudence. We formulated the concept of the right to dignity; we defined features that characterize this right, particularly focusing on the naturalness of this law, we defined components of the right to dignity and its contents. The article prompted to select the content of the right to dignity of two components: opportunities and prohibitions. As a part of the content of the prohibition of the right to dignity stands experimentation on human beings without their consent. We followed the experiments in place of elements of the right to dignity, illustrated the concept of the experiments, defined categories of persons, who can or can't be experimented, we described conditions admissibility of their conduct. In this article we have shown the need to obtain consent to conduct the experiment on person and substantiated cases where it is possible to obtain the consent of relatives or friends, and the terms of therapeutic experimentation. We examined legal regulation of experiments on human beings of national and international level. We offered the changes of regulation experiments on people.

Key words: human dignity, right to dignity, features of the right to dignity, experiments on human beings, subjects of experimentation, ethical principles of medical research involving human as an object of experiment, free consent to the experiment, therapeutic experimentation, non-therapeutic experimentation, conditions of experiments on human beings.

Актуальність теми. Частина 3 статті 28 Конституції України стверджує, що жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом [1]. Проте, зважаючи на стрімкий розвиток науки, необхідність у експериментуванні над людьми для визначення корисності різноманітних препаратів тощо зростає. Тому питання експериментування над людьми повинно знайти чітку регламентацію з боку держави на рівні закону.

Питаннями допустимості проведення експериментів над людьми займалися В.Бірштейн, В.М. Корнацький, Д. Катц, А.В. Стефанов та інші вчені.

Метою статті є визначення допустимості проведення дослідів над людьми.

Виклад основного матеріалу. Людина є істота багатаспектна. Окрім ознак, якими вона характеризується як

істота біологічна, тобто приналежна до типу Хордові, класу Ссавці, ряду Примати, яка здатна до життєдіяльності, обміну речовин, розмноження тощо, людині притаманна ще сукупність інших ознак, які вирізняють її поміж особин живого світу. Таким ознаками виступає соціалізація та мораль. Сукупність таких ознак складає собою категорію гідності.

Науковці по-різному трактують поняття «гідність». Тому підходи вчених до визначення гідності можна поділити на декілька груп.

Представники першої групи – суб'єктивістського підходу – розуміють гідність як самооцінку людиною своєї значущості [17, с. 29; 13, с. 127; 11, с. 229-230, 302].

Наступним підходом до інтерпретації гідності є об'єктивістсько-соціальний. Представники цієї групи вва-

жають, що гідність людини визначається суспільством [21, с. 189; 12, с. 69; 6, с. 5-6; 18, с. 4-5; 14, с. 5; 15, с. 11; 10, с. 135-136; 20, с. 10].

Також у науковій літературі сформувався ще один підхід до визначення гідності – це суб'єктивістсько-соціальний, який поєднує два вищезгадані підходи. Наприклад, В. Бортник під гідністю людини розуміє цінність окремого індивіда, сукупність тих його духовних, фізичних якостей, які відповідають потребам даного суспільства і тому розглядаються останнім як цінність [7, с. 148].

Даний підхід дозволяє розуміти гідність з двох сторін: суб'єктивної та об'єктивної. Так, А. Церковна характеризує гідність як найвищу соціальну цінність, яка свідчить в об'єктивному аспекті про значущість людини для суспільства з точки зору її моральних, духовних, фізичних (природних) якостей, тобто значущість індивіда як людини, як представника людства незалежно від належності до тієї чи іншої соціальної спільноти, групи й становища в суспільстві, а в іншому, суб'єктивному, аспекті – про особистісну значущість для особи її моральних, духовних, фізичних (природних) якостей незалежно від соціальної належності до тієї чи іншої спільноти людей і становища в суспільстві, усвідомлення і почуття цієї значущості [22, с. 42-43].

Окрім вищевказаних підходів до розуміння гідності, П.М. Рабинович виділяє ще один – об'єктивістсько-антропологічний. За таким підходом, гідність людини є властивістю усіх членів людської сім'ї й усі люди є рівними у своїй гідності, про що йдеться, зокрема, у преамбулах до кожного з трьох актів, які складають Міжнародну хартію прав людини. На основі цього гідність людини можна визначити як самоцінність людини як родової біосоціальної істоти, змістовно зумовлювану, насамперед, існуючими суспільними відносинами, а також іншими факторами людського буття [16, с. 8].

Проведений аналіз різних підходів і уявлень учених про поняття гідності дав нам змогу виділити найбільш поширені дефініції досліджуваного феномена:

– комплексний інститут (суспільні відносини, що складаються з приводу охорони гідності особи, які в тому чи іншому обсязі є предметом регулювання кримінального, цивільного, сімейного, адміністративного та ін. галузей права при керівній ролі конституційних положень),

– принцип (основа правового статусу особи, яка є сполучною ланкою всієї системи конституційних прав і свобод людини і громадянина),

– суб'єктивне право (особистість є повноправним суб'єктом, який може захищати свої права всіма незабороненими способами від посягань як третіх осіб, так і держави, в тому числі, оскаржуючи рішення і дії останньої).

Особливий інтерес становить гідність як об'єкт права. Тому, визначивши поняття гідності, варто навести дефініцію права щодо гідності. У наукових колах існує дискусія щодо самої назви права, яке регулює відносини гідності.

О.В. Власов розглядає право на гідність як можливість реалізації моральної сутності і призначення за допомогою арсеналу юридичних засобів, які також вимагають утримання від посягань третіх осіб і за необхідності забезпечують державний захист [8, с. 31].

М.Л. Гаскарова аналізує право на гідність і як загальнолюдську цінність, і як одне з основних прав людини, охорона якого носить двоаспектний характер:

а) охорона честі та гідності від посягань з боку держави як запобігання вторгненню держави в особисту сферу індивіда;

б) охорона честі та гідності людини як конституційна вимога втручання держави в разі порушення гідності особистості з боку суспільства [9, с. 10].

На основі досліджених підходів до поняття права на гідність можемо визначити його ознаки:

Право на гідність є природним. Воно належить людині від народження. Проте, зважаючи на неповторність

людського ембріона, який виступає потенційною особою, можна говорити і про належність права на гідність і ненародженій дитини.

Можна говорити про належність права на гідність і після смерті, захист якого покладається на родичів чи державу.

Право на гідність є соціально визначеним. Його зміст залежить від конкретно-історичних умов розвитку суспільства.

Право на гідність є невід'ємним та невідчужуваним. Невід'ємність права на гідність полягає в неможливості його позбавлення, а невідчужуваність – у неможливості його передачі.

Право на гідність є абсолютним. Воно не передбачає винятків і не може бути обмежене, навіть в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Право на гідність є всезагальним, тобто належить кожній особі людського виду, індивідууму.

Гідність як об'єкт права на гідність – визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної істоти.

Гідність характеризується подвійною природою, виступаючи, з одного боку, фактором публічних взаємовідносин та, з іншого боку, фактором особистого життя людини.

Отже, як бачимо, право на гідність як особисте право людини охоплює собою гідність і в об'єктивному, і в суб'єктивному значеннях. На основі цього можемо визначити право на гідність як природну, невід'ємну та невідчужувану можливість визнання цінності кожної людини як біопсихосоціальної істоти з боку інших людей, організації, держави тощо та можливість усвідомлення людиною своєї цінності.

Як і кожне право, право на гідність містить у собі певний зміст. Зміст права на гідність можемо визначити як сукупність двох складових: можливостей та заборон. Можливостями виступає право на використання (реалізацію) гідності. Сутність цього права – у можливості реалізації гідності.

Особливу увагу потрібно приділити саме заборонам. Якщо звернутися до Конституції України, то ст. 28, присвячена праву на гідність, забороняє: катування людини; жорстоке, нелюдське поводження з людиною чи покарання; таке, що принижує гідність людини, поводження чи покарання; медичні, наукові чи інші дослідження щодо людини без її вільної згоди [1].

Дослід (експеримент) – відтворення якого-небудь явища або спостереження за новим явищем у певних умовах з метою пізнання, вивчення та дослідження [5, с. 360].

Усі експерименти можна поділити дві групи: науково-дослідні та терапевтичні. Перші полягають у виявленні динаміки певного препарату чи явища, останні мають на меті лікування пацієнта.

У науковій літературі виділено також категорії суб'єктів, які можуть підлягати експериментуванню:

експериментування на собі самих;
на добровольцях;
на засуджених до смерті (в країнах, де існує смертна кара);
експериментування на хворих;
на ув'язнених;
на військовополонених [19, с. 302-305].

Вважаємо, що виділення людей, які за тими чи іншими ознаками можуть піддаватися дослідям, є неетичним, адже гідність притаманна кожній людині, незалежно від її статусу.

Експериментування на собі самих допустиме, оскільки передбачає добровільність участі. Проте, зважаючи на проголошення людини як найвищої цінності, законодавством потрібно передбачити присутність інших осіб під час проведення експерименту над собою, які були б

у змозі зупинити експеримент у разі непередбаченого та серйозного ризику.

У деяких державах на смертниках, яким, можливо, обіцяли скасування страти, проводяться вельми небезпечні для їхнього життя досліді. Деякі вчені за наявності згоди засудженого вважають виправданими небезпечні і навіть такі, що характеризуються смертельним ризиком, експерименти. Вони кажуть, що в подібній ситуації йдеться про свого роду заміну способу страти (смерть від лікарського препарату замість смерті на електричному стільці), проте вважається, що подібні експерименти не повинні завдавати додаткового страждання або приниження [19, с. 288, 304]. Але прихильники експериментування на засуджених до смерті, на мою думку, не враховують неможливості отримання в таких умовах вільної та інформованої згоди. У всякому разі пропозиція визнати правомірним проведення експериментів на засуджених до страти не була взята до уваги в Гельсінському документі через труднощі досягти угоди щодо цієї проблеми. З етичної точки зору подібне експериментування, яке характеризується таким смертельним ризиком, уявляється неприйнятним.

Проведення експериментів на ув'язнених та військовополонених не повинні принижувати гідності людини та мають відповідати всім умовам експериментування, які будуть наведені нижче.

Особливої уваги вартує можливість проведення експериментів на хворих та на добровольцях.

Експериментування на хворих може проводитися в якості терапевтичного чи науково-дослідного. У разі останнього лікар може назначити препарат лише за наявності згоди хворого або, якщо пацієнт неповнолітній чи недієздатний, за наявності згоди опікуна.

За наявності ситуації, коли застосування тієї чи іншої методики або того чи іншого лікарського препарату, які ще не отримали схвалення, надає останній шанс у спробі порятунку життя особі, яка у всіх інших випадках безнадійно приречена, та якщо згоди не можна отримати безпосередньо від пацієнта, або від його близьких, або від опікуна, то така згода може вважатися фактично безмовно отриманою, виходячи із загальної волі пацієнта або його родичів, спрямованої на те, щоб зробити все можливе для порятунку життя пацієнта.

Основним аспектом можливості проведення експериментів над людьми є наявність з їхнього боку вільної, інформованої, ясно вираженої та особистої згоди. Варто також на законодавчому рівні відзначити, що в тому разі, коли експериментування проводиться на особах, які через роботу або якимось іншим чином залежать від експериментатора, або є підстави припускати, що на цих людей міг бути спрямований моральний тиск, моральна вага такої згоди вельми сумнівна [19, с. 305].

Основним документом міжнародного рівня, який регулює проведення дослідів на людях, є Гельсінська декларація Всесвітньої медичної асоціації «Етичні принципи медичних досліджень за участю людини у якості об'єкта дослідження» [2]. Варто також згадати Конвенцію про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини від 04.04.1997, яка розглядає проблеми наукового експериментування на людині, перераховує умови, за наявності яких людина може на цілком законній підставі брати участь у науковому експерименті, обґрунтовує кри-

терії захисту осіб, які не в змозі самі повною мірою висловити інформовану згоду [3].

Законодавчим актом України, який регулює проведення експериментів, є Основи законодавства України про охорону здоров'я. Ч. 2 ст. 44 Основ законодавства України про охорону здоров'я прямо забороняє проведення науково-дослідного експерименту на хворих, ув'язнених або військовополонених, а також терапевтичного експерименту на людях, захворювання яких не має безпосереднього зв'язку з метою досліді [4].

Умовою проведення експериментів вищезгадана стаття називає проведення їх із суспільно корисною метою за умови їх наукової обґрунтованості, переваги можливої успіху над ризиком спричинення тяжких наслідків для здоров'я або життя, гласності застосування експерименту, повної інформованості і вільної згоди повнолітньої дієздатної фізичної особи, яка підлягає експерименту, щодо вимог його застосування, а також за умови збереження в необхідних випадках лікарської таємниці [4].

На основі цього, можна виділити ознаки та умови допустимості проведення експериментів над людьми:

дослід допускється, якщо він проводиться коректним чином і за морально прийнятних умов та, відповідно, служити для блага людини та суспільства і сприяє примноженню цінності науки;

обов'язок держави і суспільства полягає в тому, щоб заохочувати наукові дослідження, спрямовані на полегшення людських страждань, і перешкоджати зловживанням і наживі за рахунок окремих особистостей або суспільства; доклінічна стадія експериментування повинна здійснюватися з особливою акуратністю, з установкою на максимальне розширення ефективних досліджень з метою зведення до мінімуму ризику на стадії проведення їх на людині;

дослідження повинні здійснюватися компетентним спеціалістом та у належно оформленому та відведеному для цього місці, такі дослідження повинні контролюватися такими ж спеціалістами, відповідальними та компетентними;

при проведенні дослідження має бути встановлений допустимий ступінь ризику, пропорційний меті дослідження, щоб гарантувати цілісність індивіда, на якому проводиться дослідження;

інформована згода абсолютно необхідна в разі нетерапевтичного експериментування, мета і вигоди якого не мають безпосереднього відношення до індивіда, на якому проводиться дослід. Тим самим таке експериментування не повинно поширюватися на тих, хто не здатний дати повністю вільну й свідому згоду;

охорона особистих даних, або необхідна обережність, з якою слід поводитися з даними, що стосуються індивідів, які піддаються клінічним експериментуванням;

нагляд за проведенням експерименту, проведення контролю за можливими негативними наслідками, які може викликати прийом ліків, та повідомлення про такі наслідки органам охорони здоров'я.

Отже, як бачимо, статті Основ законодавства України про охорону здоров'я не охоплюють усіх аспектів проведення експериментів над людьми, тому вважаємо за необхідне розробити спеціалізований нормативний акт рівня закону, який би повною мірою регулював відносини проведення наукових експериментів над людьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України, прийнята 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВРУ). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Гельсінська декларація Всесвітньої медичної асоціації «Етичні принципи медичних досліджень за участю людини у якості об'єкта дослідження» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/990_005
3. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_334
4. Основи законодавства про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.92 // ВВРУ. – 1993. – № 4. – Ст. 19.
5. Андрушко П.П. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. / П.П. Андрушко / за заг. ред. П. П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – Т. 1. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – 964 с.

6. Белявский А.В. Защита чести и достоинства в советском гражданском праве : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.712 / Белявский Александр Борисович. – М., 1966. – 22 с.
7. Бортник В. А. Честь і гідність особи як об'єкт кримінально-правової охорони / В. А. Бортник // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2000. – № 4. – С. 146–151.
8. Власов А. Проблемы судебной защиты чести, достоинства и деловой репутации / А. Власов. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 2000. – 344 с.
9. Гаскарова М.Л. Правовая защита чести и достоинства личности: вопросы теории : дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория та історія держави і права; історія політичних і правових учень.» / Гаскарова Маргарита Левиновна. – М., 1999. – 151 с.
10. Ерошенко А. А. Гражданско-правовая защита чести и достоинства личности / А.А. Ерошенко // Советское государство и право. – 1980. – № 10. – С. 135–142.
11. Корженко В. Філософія виховання: зміна орієнтацій : монографія / В. Корженко. – К. : Вид-во УАДУ, 1998. – 304 с.
12. Олійник А. Ю. Захист конституційного права на повагу до гідності / А. Ю. Олійник // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – № 4. – 1996. – С. 69–75.
13. Погорілко В.Ф. Конституційне право України / В. Ф. Погорілко. – К. : Наук. думка, 2002. – 732 с.
14. Придворов Н. А. Общая и специальная гражданско-правовая защита чести и достоинства граждан : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.712 / Харьковский юридический институт. – Х., 1967. – 21 с.
15. Пронина М. Г. Защита чести и достоинства граждан / М.Г. Пронина, А.Н. Романович. – Мн.: Беларусь, 1976. – 71 с.
16. Рабінович М. П. Права людини і громадянина / М. П. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.
17. Рабінович П.М. Право людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П.М. Рабінович. – Х. : Право, 1997. – 64 с.
18. Рафиева Л. К. Гражданско-правовая защита чести и достоинства личности в СССР : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.712 / Ленинградский гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л., 1966. – 23 с.
19. Сгречча Э. Биоэтика // Э. Сгречча, В. Тамбоне. – М. : Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2002. – 420 с..
20. Стефанчук Р.О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві України / Р.О. Стефанчук. – К.: Науковий світ, 2001. – 306 с.
21. Храпцов О.М. Честь та гідність особи як об'єкт кримінально-правової охорони / О.М. Храпцов // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2004. – Вип. 25. – С. 186–191.
22. Церковна А.О. Гідність і честь у цивільному праві України : автореф. дис. ... к.ю.н. : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А.О. Церковна. – К, 2003. – 20 с.